

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2012. Вип. 16. С. 463–474.

Микола БАНДРІВСЬКИЙ,
Михайло БІЛИК,
Роман ЗУБИК

КІНСЬКА УПРЯЖ ЗІ СКАРБУ З БІРОК ВЕЛИКИХ ЯК ІНДИКАТОР ПОСТВИСОЦЬКОГО ГОРИЗОНТУ НА ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ПЛАТО

Однією з актуальних тем у проблематиці ранньозалізного віку Центральної та Східної Європи продовжує залишатися кінська упряж – одна з найхарактерніших ознак вершницької культури загалом. Інтерес до упряжі зумовлений, здебільшого, трьома чинниками. Перший – можливість більш-менш точно датувати комплекси, що містять подібні знахідки, оскільки хронологічний діапазон використання вудил, псалій, пряжок-фіксаторів та інших елементів

Рис. 1. Місце знаходження деталей кінської упряжі початку періоду раннього заліза.

Fig. 1. Location of finding of parts of horse tack from the beginning of Early Iron age.

запрягу значно вужчий у порівнянні з тими предметами, які прийнято використовувати при датуванні. Другий – за картографуванням деталей кінської упряжі можна визначити (з різною мірою достовірності) території найбільшого поширення різних типів вузди, а також намітити центри їх масового продукування. І, нарешті, третій – упряж початку ранньозалісної доби Центральної і Південно-Східної Європи ще донедавна було прийнято зараховувати до реманенту кінно-кочових союзів, які увійшли до археологічної літератури під назвою “фрако-кімерійські” [Metzner-Nebelsick, 1994, Bd. 1, s. 383–384]. Сьогодні більшість фахівців трактує цей термін як псевдоісторичний, оскільки фракійці на початку ранньозалісної доби в Карпатському регіоні не проживали [Georgiev, 1966, p. 136].

Ще раз звернутися до цієї проблематики, але вже стосовно Тернопільського плато як структурної частини Західного Поділля, змусила нас знахідка однокільчастих бронзових вудил з підвісами в супроводі інших деталей кінської упряжі початку періоду раннього заліза. Пам’ятка знаходиться у верхній течії р. Гнізни – лівої притоки Серету, за 12 км на схід від Тернополя (рис. 1). Знахідка виявлена на краю розлогого пагорба зі спадистими до південного заходу схилами на відстані близько 25–300 м на захід від села і близько 35–40 м східніше від залісненого русла потічка – правої притоки Гнізни поруч з опорою ЛЕП. Знахідку виявив на зораному полі мешканець Р. Зубик. В результаті додаткового обстеження стверджено, що предмети знаходились внизу першого і на глибині другого штиха та були зачеплені лемехом плуга, який, при витяганні, частково пошкодив деякі з них (див. нижчеподаний опис).

З поверхні поля зібрано наступні бронзові речі: двочлені однокільцеві вудила з підвісами, п’ять фаларів, з яких один великий, а чотири – менші, та два фрагменти трьохпетельчастого псалія. Визначити характер знахідки: був це скарб чи якийсь інший об’єкт наразі, без

запрягу значно вужчий у порівнянні з тими предметами, які прийнято використовувати при датуванні. Другий – за картографуванням деталей кінської упряжі можна визначити (з різною мірою достовірності) території найбільшого поширення різних типів вузди, а також намітити центри їх масового продукування. І, нарешті, третій – упряж початку ранньозалісної доби Центральної і Південно-Східної Європи ще донедавна було прийнято зараховувати до реманенту кінно-кочових союзів, які увійшли до археологічної літератури під назвою “фрако-кімерійські” [Metzner-Nebelsick, 1994, Bd. 1, s. 383–384]. Сьогодні більшість фахівців трактує цей термін як псевдоісторичний, оскільки фракійці на початку ранньозалісної доби в Карпатському регіоні не проживали [Georgiev, 1966, p. 136].

проведення в цьому місці ширших стаціонарних досліджень, неможливо. Вкажемо лише, що нечисленні уламки ліпного посередньо випаленого посуду з домішками шамоту, які виявлені на поверхні ґрунту в місці знахідки та одне скупчення перепалених людських кісток в супроводі схожих за характером уламків керамічних посудин на відстані близько 30 м від місця знайдення бронзових речей, можуть вказувати на існування тут ґрунтового могильника. Або ж вищезгадані предмети – це залишки від підкурганного захоронення, насип якого з часом розорали.

ОПИС ЗНАХІДОК

Вудила. Вудила двочленні з однокільчастими кінцями (рис. 2). Складаються з двох рухомо з'єднаних (кільцями на внутрішніх кінцях) ланок-гризел, з яких одна зламана ще за давнини. Форма їх зовнішніх петель – каплеподібна, а стрижні в обох ланок – гладкі. На зовнішніх кільцях збереглися рухомо і нероз'ємно з'єднані з гризлами ланки підвісів, за допомогою яких трензель закріплювали до щічного ремня оголів'я. Кожен з підвісів сягає у довжину – 7,0 см. При цьому зовнішнє кільце гризла і підвіс були відлиті одночасно з іншими деталями вудил. Загальна довжина вудил з підвісами – 28,3 см, довжина вудил без підвісів – 15,2 см. Довжина однієї ланки/гризла – 8,3 см, іншої (зламаної) – 8,1 см.

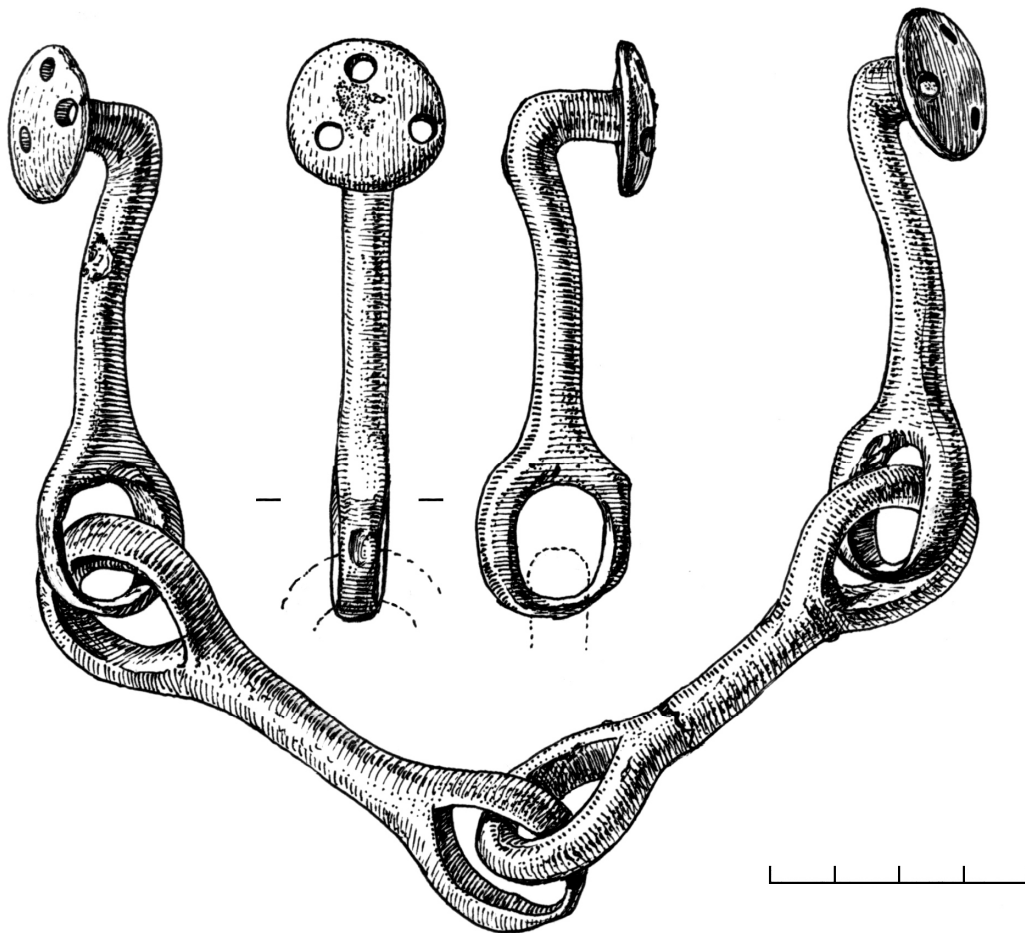

Рис. 2. с. Бірки Великі Тернопільського району Тернопільської області. Бронзові однокільцеві (з підвісом) вудила типу Штілфрід.

Fig. 2. Birky Velyki, Ternopil district, Ternopil region. Bronze one-ringed (with suspension) bit of Shtilfrid type.

Збережений стрижень гризла має округлу в перерізі форму товщиною 0,7–0,8 см. Краї стрижнів закінчуються великими каплеподібними в плані кільцями розміром 2,5×2,1 см, одне з яких відлите в горизонтальній площині, тоді як протилежне – у вертикальній (рис. 2). Цим прийомом досягався той ефект, що зовнішні кільця вудил, які виступали з обох боків за беззубий край нижньої щелепи коня, лежали в одній площині. Один кінець підвісу має гачкоподібну форму з приклепаною грибоподібною шляпкою, а з протилежного – закінчується округлим кільцем зі спеціально (ще на стадії формування воскової моделі) потоншеним зовнішнім краєм. Таке зумисне потоншення (яке не є наслідком спрацьованості)¹, спостерігаємо і на усіх кільцях стрижнів. Так само і кільця на обох підвісах рухомо і нероз’ємно з’єднані із зовнішніми кільцями стрижнів. На гачкоподібному кінці кожного з підвісів зверху припасована грибоподібна шляпка діаметром 1,9×2,1 см. Ці шляпки мають опуклу, округлу в плані форму, а на зовнішній поверхні орнаментовані трьома (в одному випадку – асиметрично розташованими) наскрізними дірочками.

Псалій. Представляє собою доволі рідкісний тип бронзового трипетельчастого декорованого псалія з широким пластинчастим тілом і широкими відігнутими назовні лопатями, які з внутрішньої сторони вздовж осі додатково укріплені виступаючим пружком – ребром жорсткості (рис. 3). Товщина пластини псалія в середній частині – до 0,2 см, на краях товщина пластини потовщується – до 0,3 см. Збереглося два фрагменти – верхня і нижня частини псалія, які можуть походити від двох екземплярів. Так, обламана верхня частина псалія має вигляд бронзової пластини товщиною близько 0,2 см і довжиною 5,5 см, яка ближче до торця трапецієподібно розширюється. Ширина вгорі – 2,9 см, внизу в місці зламу – 2,4 см. В збереженому фрагменті пластина все ще зберігає вигнутий профіль, що дозволяє припускати про вгнутість тіла і всього псалія. На зворотній стороні псалія є одне вціліле, і одне відламане круглі вушка. Вціліле вушко має розміри 1,3×0,9–1,0 см, діаметр внутрішнього отвору 0,7×0,5 см. Товщина вушка потоншується до країв і до прилягаючої (до пластини) частини.

Верхня лицева частина псалія має трапецієподібне завершення. Щоб якимось візуально “полегшити” її масивність на цьому кінці, зовні її декорували: вгорі – двома вглибленими паралельними лініями, а під ними – трьома півциркульними дугами, які нанесені на півкруглий виразно виступаючий на поверхні пластини тонкий щиток. Висота цієї нижньої декорованої вставки сягає 2,6 см. Нижче цього щитка на відстані 1,2 см розміщений наступний декоративний елемент – рельєфний (виступаючий над лицевим фоном пластини) пружок з двома вглибленими лініями і меншими пружками по краях. Тепер щодо поверхонь псалія: внутрішня з них хоч і рівна, але шорстка на дотик і в багатьох місцях має дрібні заусениці від литва. Натомість, зовнішня лицева поверхня псалія відполірована до блиску і навіть ще тепер місцями віддзеркалює.

Нижня – теж обламана частина псалія (того самого ?) довжиною 3,1 см і 2,1 см у ширину, представляє собою пластину з різким звуженням (профілюванням) в місці переходу до відігнутої назовні тонкої добре прокованої лопаті товщиною всього трохи більше 0,1 мм (рис. 3). З внутрішньої сторони нижче місця переходу пластини в лопать знаходиться широке кільцеподібне тонке вушко розміром 1,3×0,7 см. З огляду на те, що воно, на відміну від вушка у верхній частині псалія, є тоншим – не більше 1,0–1,5 мм і акуратніше приварене, то можна припустити, що йдеться про два різних вироби. В тому місці пластини, від якої починається лопать, на останній (з внутрішньої сторони) існує продовгувате реберце жорсткості у вигляді виступаючого пружка шириною до 0,2 см і такою ж висотою.

¹ Для порівняння: якщо товщина кільця підвісу з Бірок Великих в середньому 0,6–0,7 см, то в місцях зумисного, як вважаємо, потоншення – всього 0,2 см (!). Але, саме завдяки цьому потоншенню, яке присутнє також на кільцях обох гризел, досягалось максимально зручне прилягання кілець одне до одного, що значно послаблювало ефект стирання внутрішніх поверхонь кілець. З огляду на стан збереження і спрацьованості великобірківських вудил встановлено, що самі вудила були виготовлені із міцнішого металу, а підвіси – з більш м’якого. Це припущення підсилює і стан їх збереження: поверхня у вудил досить шорстка, горбкувата, болотно-зеленкуватого кольору із слідами ливарницьких нерівностей, які так і не були прошліфовані. Натомість, обидва підвіси мають гладку, і на більшій частині – старанно відполіровану поверхню яскравого смагдового кольору.

Фалари. Серед віднайдених у вищевказаному місці бронзових речей особливий інтерес становлять п'ять фаларів – один великий майже круглий розміром 12,4×12,7 см і чотири менших з майже однаковим діаметром – 7,1 см (рис. 4–5). Так, найбільший фалар (№ 1) ледь опуклої майже плоскої форми має плавно відігнуті догори краї щитка. З внутрішнього боку є масивне підовальне вушко довжиною до 2,5 см (внутрішній отвір 1,2×0,7 см), товщиною у верхній частині 0,6×0,5 см.

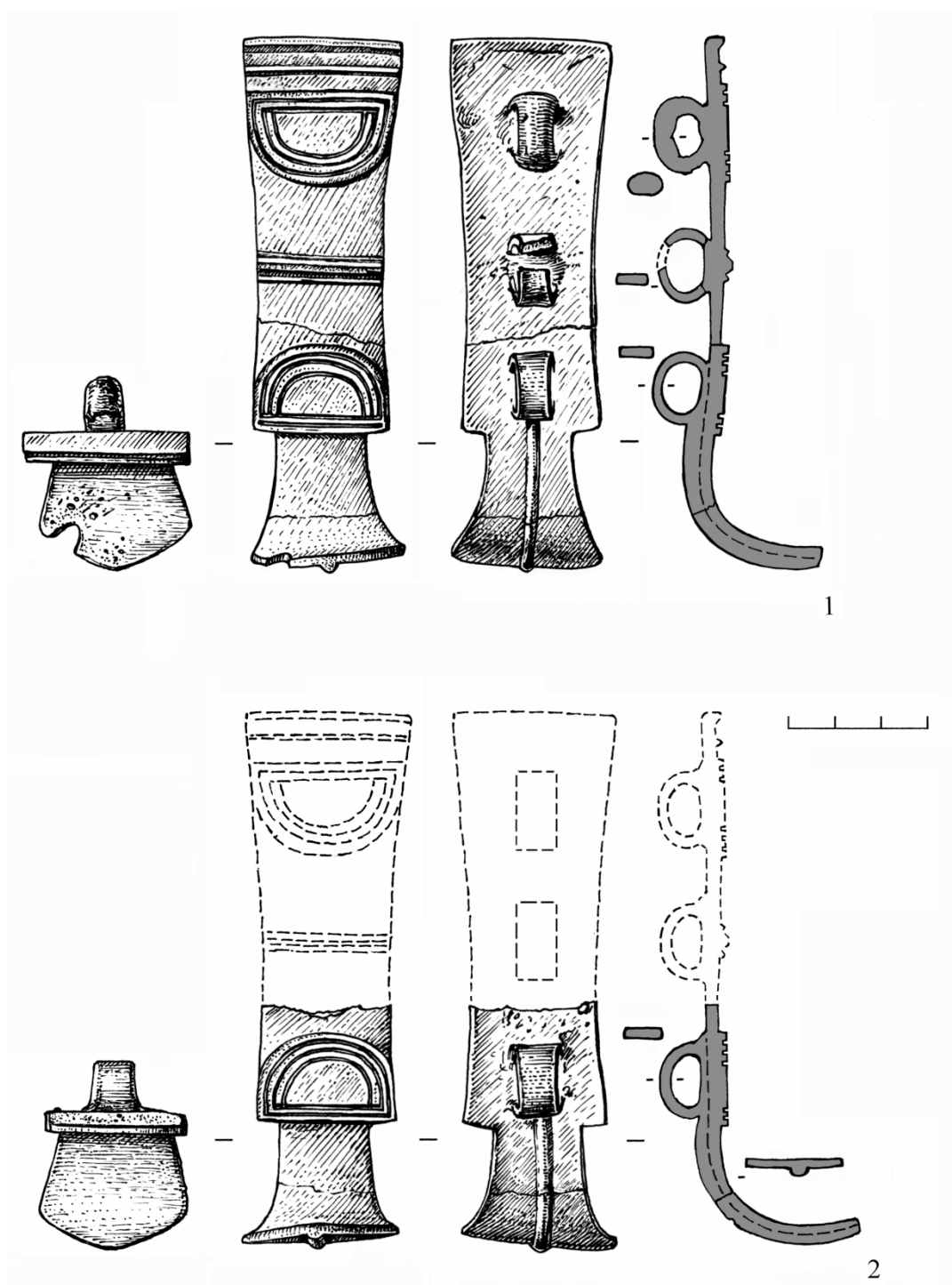

Рис. 3. с. Бірки Великі. Бронзовий трьохпетельчастий псалій з литим декором.
Fig. 3. Birky Velyki. Bronze three-loop cheek-piece with a casting decor.

В даний час це вушко, а також припасований до нього пірамідальний гофрований шип (див. нижче), відламаний від щитка фалару. Видно, що вушко разом з пірамідальним шипом відливалися в одній формі окремо від самого щитка фалару. Потім їх до нього приклепували вставляючи додатково з внутрішнього боку фалару округлу пластину розміром 4,7×5,1 см, виразні сліди від країв якої збереглися на зворотній стороні щитка.

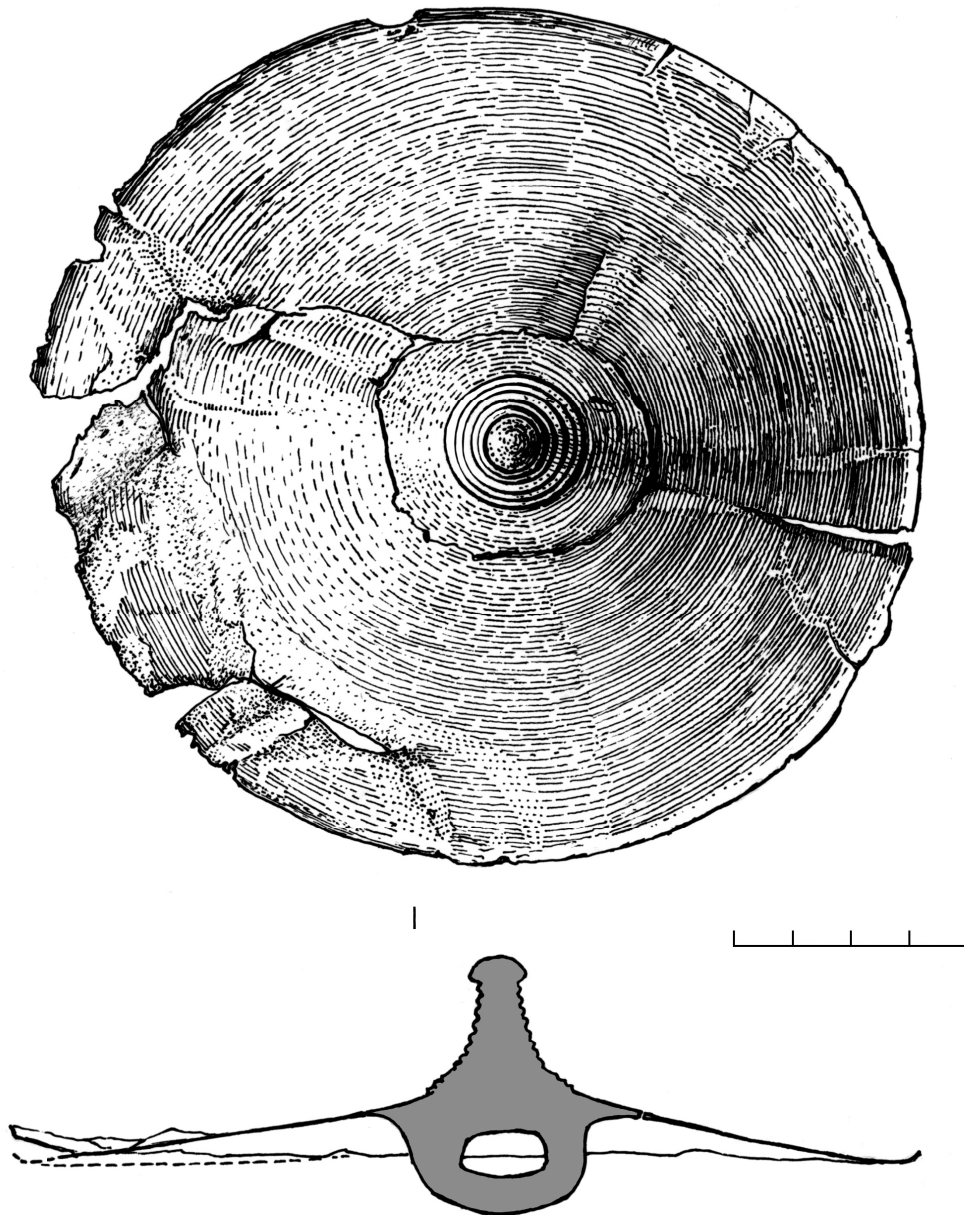

Рис. 4. с. Бірки. Бронзовий великий (центральный) фалар.
Fig. 4. Birky Velyki. Bronze large (central) falar.

В момент знаходження фалар перебував у пошкодженому стані: приблизно 1/3 його поверхні сильно понівечена неодноразовими ріжучими і ковзаючими ударами, можливо, вже в наш час під час поглибленої оранки. Від цього на лицевій поверхні предмету в місцях ударів патина відшарувалась де-не-де оголивши тіло металу. Згаданий вище пірамідальний шип з гофрованою поверхнею, який був припасований до центру фалара, підносився над його поверхнею на 1,7–1,8 см. “Гофрованість” пірамідального шипа утворюють 10 рельєфних

пасочків, які зменшуються догори: діаметр нижнього близько 1,9 см, верхнього до 0,7 см, а завершуються нагорі грибоподібною головкою діаметром 0,7 см. Уся лицева поверхня фалара в багатьох місцях зберегла сліди дуже старанного заполірування, яке, незважаючи на тонкий шар смарагдової патини, відблискує до сьогодні. Натомість, внутрішня його сторона має лишень гладку поверхню.

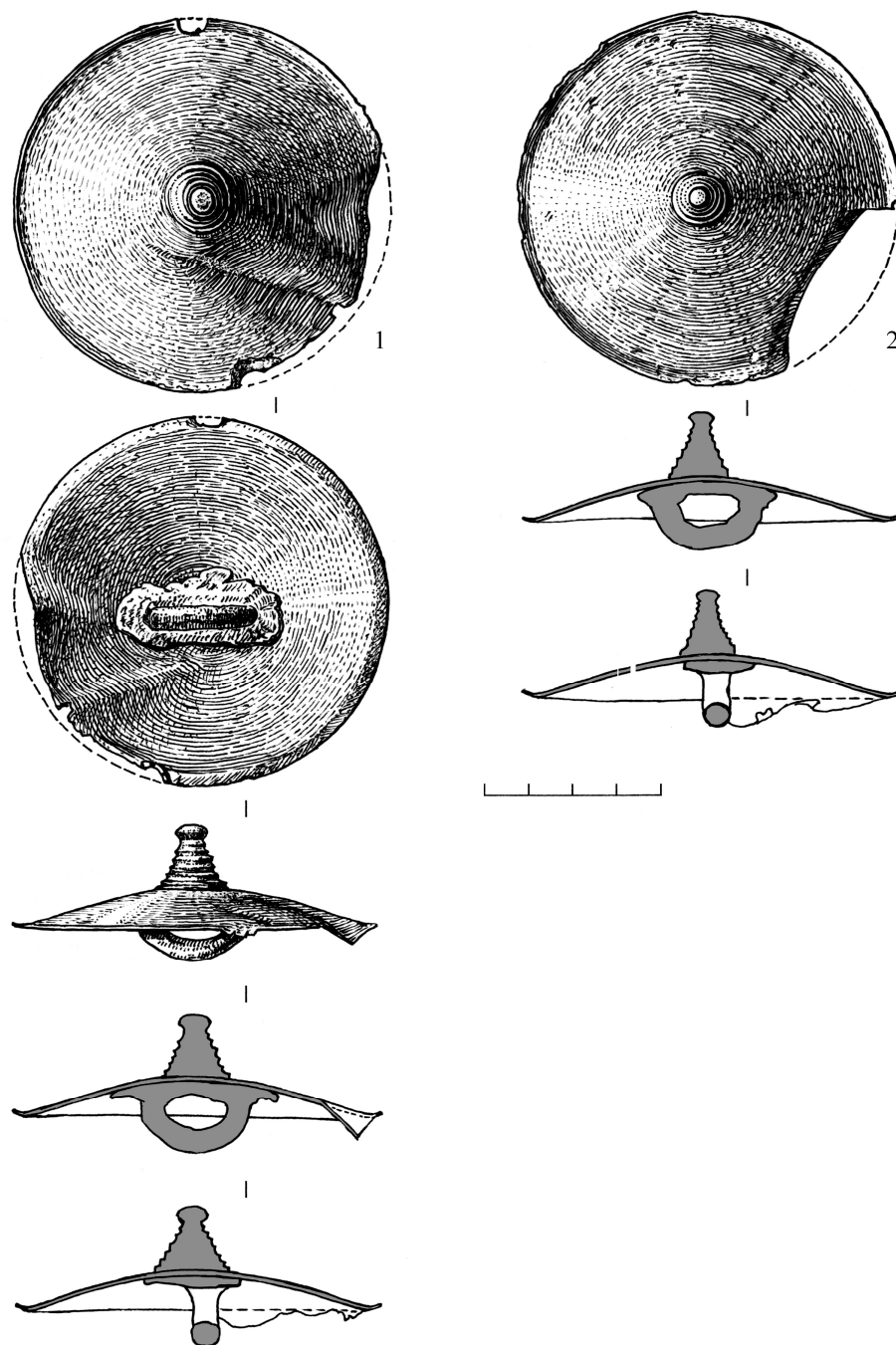

Рис. 5. с. Бірки Великі. Два менших бронзових фалара.
Fig. 5. Birky Velyki. Two smaller bronze falars.

Чотири менших круглих фалара, які мають різну степінь збереження, виготовлені за тими самими технічними і, мабуть, технологічними принципами, що й великий фалар (рис. 5). Схожість простежується не лише в тому, що усі вони мають в міру опуклі щитки, але й у тому,

що у них краї плавно загнуті доверху, а вся їх поверхня колись була до блиску відполірованою. І, звичайно, однією з основних ознак, яка може свідчити про приналежність чотирьох менших фаларів до одного комплексу упряжі з великим фаларом, так це їх декорування по центру невеликими пірамідальними шипами-умбонами з гофрованою поверхнею. Цікаво, що форма і розміри цих пірамідальних шипів на фаларах є різною, що свідчить про окремішність формування моделі з подальшим відливанням кожного з них. І, врешті, останньою важливою ознакою, яка є спільною для всіх великобірківських фаларів так це технічний прийом прикріплення вушок: останні були вилиті разом з пірамідальними шипами окремо від щитків фаларів і вже потім у нагрітому стані до них приклепувались.

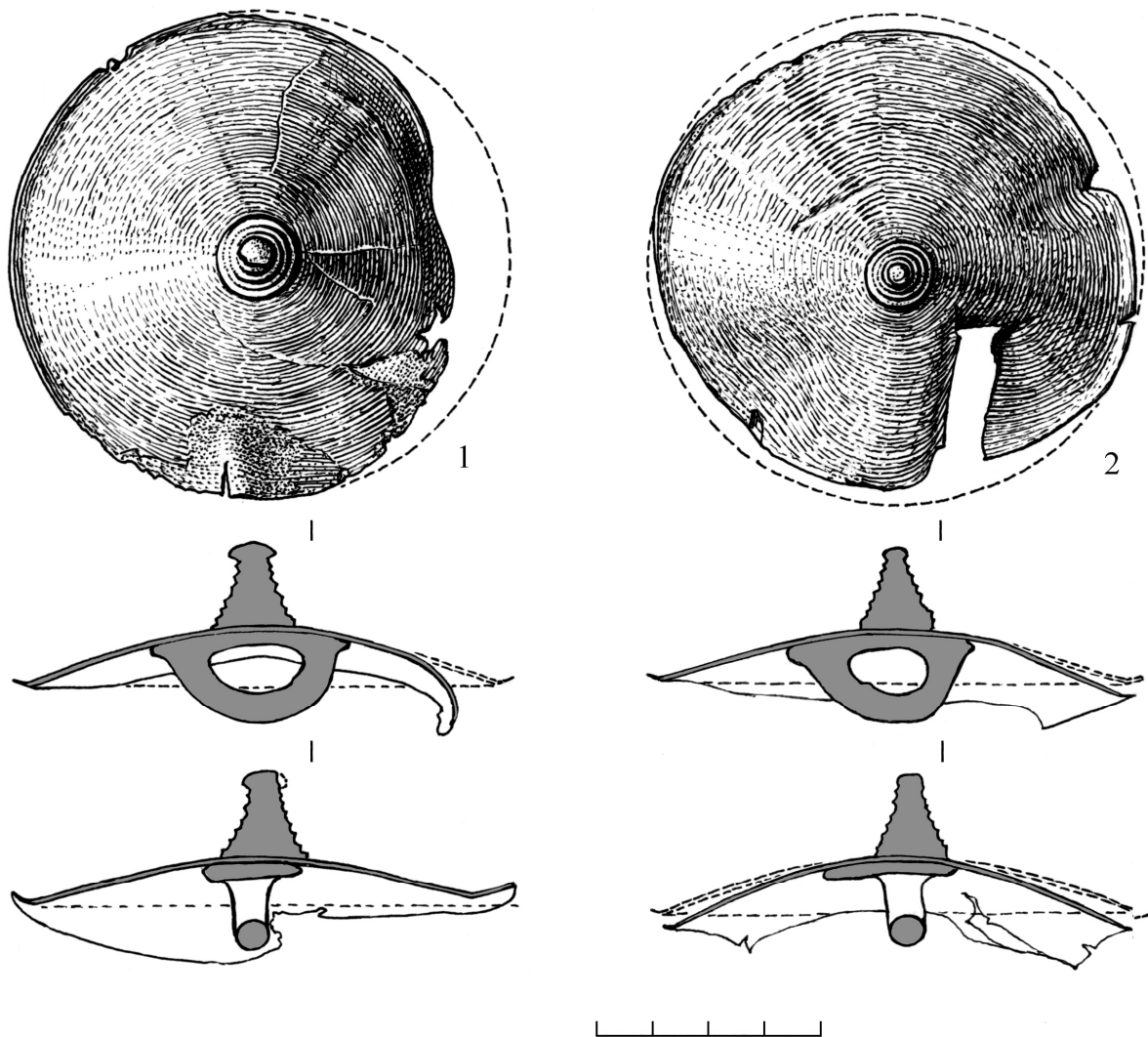

Рис. 6. с. Бірки Великі. Два менших бронзових фалара.

Fig. 6. Birky Velyki. Two smaller bronze falars.

Фалар № 2 має конічно вигнутий щиток діаметром 7,1 см з ледь загнутими доверху краями (рис. 5). З одного боку край фалару на довжину до 4 см внаслідок удару є зім'ятий і загнутий до середини. На лицевій колись старанно відполірований поверхні (а нині де-не-де вкритій ерозійними плямами різних відтінків брунатного кольору) на дещо зміщеній від центру ділянці приклепаний пірамідальний шип висотою 1,3 см, шириною (при основі) 1,1 см та з гофрованою поверхнею і грибоподібною головкою. Зі зворотної сторони знаходиться велике півкругле вушко довжиною 2,2 см і товщиною 0,5 см, яке на 0,6–0,7 см виступає з-під нижнього краю фалара. При цьому розміри розклепаної поверхні в місці кріплення вушка до фалара,

становить 1,5×2,7 см. Зовнішня (відполірована) і внутрішня (гладка) поверхні виробу мають більш-менш однаковий ясний смарагдовий відтінок.

Фалар № 3 з конічно вигнутим щитком діаметром 7,1 см та з плавно загнутими доверху краями. Зовні він вкритий патиною смарагдового кольору і досі зберігає відполіровану до блиску поверхню (рис. 5). На одному з країв, який мабуть виступав вже на рівень досяжності плуга, є сліди трьох ударів: одного сильного прямого, від якого крайня частина щитка (на довжину до 2 см) прогнулась до середини вищербивши на всій площі удару верхній шар патини. Другий слід довжиною до 3,2 см відходить від краю щитка і “затухає” близько центру поблизу пірамідального шипа. Третій удар, значно меншої сили, лише незначно вгнув край фалару. На внутрішній поверхні, з деяким зміщенням від центру щитка, приклепане півкругле вушко з зовнішніми розмірами 2,2×1,5 см та з наскрізним отвором довжиною 1,2 см.

Фалар № 4 має в цілому, аналогічну, до вищеописаних екземплярів, конічну форму щитка розміром 7,0×7,3 см (рис. 5). Приблизно 1/3 поверхні щитка понівечена двома прямими і одним ковзаючим ударами: від слабшого залишилася помітна вм'ятина з невеличким розривом на краю щитка, а від сильнішого – ріжучого удару, який, розірвавши край щитка на глибину 2,3 см при ширині 0,5–0,6 см, зім'яв його в цьому місці. В місці удару обидва краї розриву загнуті до середини щитка. Пірамідальний шип з гофрованою поверхнею висотою 1,2 см розміщений (так само, як і на інших екземплярах) з невеликим відхиленням від центру. З внутрішнього боку приклепане вушко розміром 2,2×0,5–0,6 см. Зовнішня поверхня лише місцями (які залишилися непошкодженими під час ударів) зберегла високоякісне полірування.

Останній – фалар №5, який нічим особливим не відрізняється від вищеописаних, має такий самий конічний і в схожий спосіб понівечений ударами щиток діаметром 7,1 см (рис. 5). В центрі щитка припасований пірамідальний шип з грибоподібною головкою, а з внутрішньої сторони – велике півовальне приклепане вушко розміром 2,4×0,4 см. Розміри розклепаної під вушко підоснови – 3,0×1,3 см. Відмінність даного екземпляра у тому, що його внутрішня поверхня в кількох місцях вкрита мережею тонких тріщин, які не простежено на поверхні інших фаларів.

Нас зацікавила старанно відполірована поверхня фаларів з Бірок Великих, які, навіть будучи на сьогодні покриті патиною, все ж продовжують зберігати свої пригаслі віддзеркалюючі властивості. Сліди дуже старанного відполірування збереглися також на зовнішній поверхні збережених частин псалія (рис. 3). Величина щитків фаларів з Бірок Великих була продиктована бажанням отримати якомога більшу площу відсвічування, тобто віддзеркалюючих можливостей їх поверхні. Чи робилось це з метою декору? Навряд чи, оскільки добре відомі майстерно прикрашені центральноєвропейські фалари за допомогою різби, інкрустації або ж прорізними елементами. Тут, мабуть, було щось інше. Тут міг бути задіяний: 1 – магічний аспект (віра в те, що відбиваючі майже дзеркальні властивості відполірованих фаларів та інших блискучих поверхонь – псаліїв, пронизок-розподільювачів з круглими шляпками та ін. – зможуть вберегти і коня, і вершника від неприятеля. Схожим віруванням (в захисні властивості блискучих поверхонь), є велика кількість прикладів. В пізніший період ті ж апотропеїчні функції “перейняли” на себе кістяні наверхі псаліїв у вигляді голівок т. зв. грифо-баранів, очі в яких ніби “захищені” вигнутістю рогу.

І другий аспект появи великих, старанно відполірованих фаларів – візуально-функціональний, який полягає в тому, що яскраві бліки від псаліїв, фаларів та ін., могли спрацьовувати як відволікаючий момент, наприклад, могли мати вплив на точність прицільної стрільби з лука по вершнику. Тим більше, що мова йде про ціль, яка швидко рухається. Тому, яскраві відсвічування і бліки від начищених до блиску металевих елементів, могли (що називається) “збивати приціл”, підсвідомо відволікаючи на себе увагу і не даючи, в той момент, як слід на ній сконцентруватися².

² Невідомо також, як вели себе коні противника, коли їм назустріч з шаленою швидкістю неслися конячі морди з яскраво відсвічуючими елементами в екіпуванні. Якщо такий “психологічний вплив” мав місце, то його

АНАЛОГІЇ

Вудила із Бірок Великих належать до найпоширенішого в центральноевропейських областях (включно з Верхнім Подунав'ям і Апеннінським півостровом) типом двочлених однокільчастих вудил. Значно менше серед них є екземплярів з підвісами, які, окрім відомої знахідки з Майкопу, повністю відсутні у Східній Європі. В Україні – це друга знахідка цього варіанта вудил після нещодавно виявленої частини схожих за схемою бронзових орнаментованих вудил з с. Сокілець Дунаєвецького району Хмельницької області [Бандрівський, Захар'єв, 1997, с. 149–150; 1998, с. 504–510; Крушельницька, Бандрівський, Захар'єв, 1997, с. 107–109].

За формою великобіроківські вудила схожі до вудил із Ветіша в Румунії [Bader, 1977, р. 70, b]. Приблизно те саме можемо сказати і про бронзові вудила з підвісами із Штілфріда в Австрії [Gallus, Horvath, 1939, tabl. LXXI, 1–2], які виявляють чи не найбільше схожості до вудил з Бірок Великих. Третя побідна знахідка походить з Дунакемледа в Угорщині й різниться від попередніх тим, що стрижні тутешніх вудил оздоблені серією поперечних литих насічок [Gallus, Horvath, 1939, tabl. XX, 13]. Інші знахідки однокільчастих вудил з підвісами (а також чи не єдиний у всій Східній Європі вищезгаданий екземпляр з Майкопу на Кубані [див.: Иессен, 1953, с. 74, рис. 15] виявляють значно менше подібності із великобіроківськими вудилами з центральної частини Тернопільського плато.

Взяті для порівняння окремо конструктивні і стилістично-орнаментальні елементи вудил із Бірок Великих знаходять майже прямі паралелі на пам'ятках Центральної Європи. Наприклад, така деталь як орнаментация опуклої головки підвісу вудил із Бірок Великих трьома наскрізними дірочками знаходить пряму аналогію на вудилах із Фюгьоода (Угорщина), на яких головки підвісів так само орнаментовані трьома наскрізними дірочками.

Навіть сама конструкція підвісу великобіроківських вудил знаходить паралелі лише серед матеріалів з центральноевропейських областей. Як правило, у однокільчастих вудилах з Центральної Європи головка підвісу лежить на “г”-подібному стрижні (Біхаругра, Шанда, Дунакемлед, Ветіш, Штілфрід). Натомість, двокільчасті вудила з Українського Лісостепу, Передкавказзя та Північного Кавказу дають численні приклади підвісів з “т”-подібним стрижнем, які конструктивно близькі до стрижня підвісу із Сокільця (наприклад, знахідка 1950 р. біля Лермонтівського роз'їзду неподалік П'ятигорська, вудила з Носачівського кургану, із Зольного кургану біля Сімферополя, зрештою, підвіси для поводу з кургану Аксай та ін.). Отже, схема формування головки підвісу на вудилах із Бірок Великих (як і форма цих вудил в цілому) а також їх орнаментация тяжіють виключно до центральноевропейських зразків. За однією з останніх детально розроблених типологічних класифікацій вудил для Південно-Східної і Центральної Європи, екземпляр з Бірок Великих можемо віднести до типу 9 “Штілфрід, пох. № 76 та т. зв. скарб” [Kaus, 1984; 1988/89, Taf. b; Metzner-Nebelsick, 2002, teil. 1, s. 236, abb. 114,9; s. 288, abb. 135] і датувати, приблизно, кінцем IX – першою чвертю VIII ст. до нар. Хр.

Натомість, конструктивно близькі паралелі до псаліїв з Великих Бірок, знаходимо, в основному, в передкавказькому регіоні, де на початку періоду раннього заліза чи не найбільше були поширені трьохпетельчасті псалії розглядуваного типу. Наприклад, схожі, але неорнаментовані, бронзові псалії відомі з пох. № 2 і пох. № 9 могильника Фарс/Клади у фазі I за В. Ерліхом [Лесков, Эрлих, 1999, рис. 7; Metzner-Nebelsick, 2002, teil. 1, s. 244, abb. 117, 5–6]. Відомі з Передкавказзя також псалії зі спеціально укріпленою лопаттю [Вальчак, 2009].

МІСЦЕ ДЕТАЛЕЙ КІНСЬКОЇ УПРЯЖІ СЕРЕД МІСЦЕВИХ ПАМ'ЯТОК

На фоні вищенаведених аналогій особливо цікавим постає питання культурно-хронологічної приналежності деталей упряжі з Бірок Великих. Як знаємо, в місці віднайдення

слід враховувати при поясненні тенденції до збільшення розмірів відблискуючих грибоподібних наверхів псаліїв та на фурнітурі.

комплекту з Бірок Великих в пізній період епохи бронзи проживали носії висоцької культури. Після чотирьохрічного дослідження одного з найбільших на заході України могильників висоцької культури в с. Петрикові на південній околиці Тернополя, один з авторів цієї статті вбачав існування висоцької культури в цьому районі до VIII – початку VII ст. до нар. Хр. включно [Бандрівський, 2002, с. 199–214]. Однак, зараз вважаємо, що на корінні землі висоцької культури починаючи з періоду НаВЗ почали проникати носії цілком іншої (і за способом життя, і за релігійними віруваннями) етнокультурної групи, яка за своїми основними ознаками нагадувала групи Фюзешабонь-Мезочат на Альфельді, михалківську групу у Верхньому та прилеглий частині Середнього Придністров'я [Бандрівський, Крушельницька, 2012, с. 114, рис. 35] та інші, тобто була близькою до культур вершницького типу. І тут перед нами постає одне з двох: або визнати, що носії висоцької культури під впливом зовнішніх чинників приблизно впродовж IX–VIII ст. до нар. Хр. настільки видозмінили провідні риси своєї матеріальної культури, що вона, врешті, засвоївши елементи вершницьких культур, перестала бути “висоцькою”, і тоді ми маємо справу з пам'ятками нової культурної групи; або ж припустити, що нащадки носіїв висоцької культури продовжували проживати на своїх здавна освоєних теренах до кін. VIII або навіть до поч. VII ст. до нар. Хр., але, поряд з ними на тій же висоцькій території – можливо, в окремих ландшафтних зонах, проживало й прийшло на ці терени інокультурне населення в житті якого вершництво і військова справа відігравали поважну роль.

У будь-якому випадку, деталі кінської упряжі з Бірок Великих засадничо не можуть бути зараховані до реманенту класичної висоцької культури, оскільки віддзеркалюють риси іншого, невластивого патріархальній (і, в основному – скотарській, за характером господарства висоцькій культурі) суспільно-господарського устрою. Разом з тим, великобірківська упряж не є чимось несподіваним чи неочікуваним на території поширення пам'яток висоцької культури. Бронзові предмети від кінської вузди та її декорування початку періоду раннього заліза траплялися на цих теренах і раніше. Достатньо згадати великий бронзовий фалар зі с. Смільне Бродівського району Львівської області, який має опуклий щиток і дуже делікатне, можна сказати – ажурне декорування [Sulimirski, 1931, s. 93, 140, tabl. XXVII, 15], яке за цією ознакою зближує його з відомими михалківськими золотими опуклими фаларами³, що зараховані до горизонту Михалків I, який укладається в межах 900–830 рр. до нар. Хр. [Бандрівський, Крушельницька, 2012, с. 11, рис. 1,1; іл. 5,2]. Типово передкавказькі зразки декору бачимо на бронзовій бляшці у вигляді чотирипелюсткової розетки з могильника висоцької культури в Чехах/Луговому а також на двох бронзових нашивних прикрасах із Золочівського могильника [Крушельницька, 1965, с. 131, рис. 10, 5, 7]. Одна із золочівських орнаментованих бляшок конструктивно й композиційно схожа до оздоб Клин-Ярського могильника. Прикраси, які орнаментикою і формою подібні до золочівських, німецька дослідниця відносить до VI горизонту скарбів Карпатського басейну, який вона датує 800–725 рр. до нар. Хр [Metzner-Nebelsick, 1996, s. 297, abb. 8]. Ми вже не кажемо про численні знахідки у висоцьких інгумаційних похованнях кам'яних циліндричних бойових молотків, які так само мають найближчі аналогії у двох місцях: на територіально суміжному Середньому Придністров'ї та в протомеотській групі Північно-Західного Кавказу.

У зіставленні з уже відомими в літературі знахідками приналежними до кола вершницьких культур Центральної і Південно-Східної Європи, комплект кінської упряжі з Бірок Великих підсилює припущення про перебування на колишній висоцькій території на початку доби раннього заліза нового населення, яке було носієм зовсім інших традицій і яке мало добре налагоджені торгово-обмінні контакти (із співплемінниками ?) по той бік Карпат.

³ Цікаво, що згадані михалківські фалари навіть в аналогічний спосіб (так як їх аналог зі Смільна) декоровані пуансонним орнаментом.

ЛІТЕРАТУРА

Бандрівський М., Захар'єв В.

1997 Новий варіант однокільчастих вудил з підвісами з Центрального Поділля // Наукові матеріали V Міжнародної археологічної конференції студентів та молодих учених. – К. – С. 149–150.

1998 Нова знахідка бронзових одно кільчастих вудил в Україні // Записки НТШ. – Львів. – Т. 235. – С. 504–510.

Бандрівський М.С.

2002 Могильник в Петрикові біля Тернополя в контексті поховального обряду висоцької культури. – Львів. – 282 с.

Бандрівський М.С., Крушельницька Л.І.

2012 Золоті Михалківські скарби та їх доля. – Львів. – 239 с.

Вальчак С.Б.

2009 Конское снаряжение в первой трети I-го тыс. до н.э. на юге Восточной Европы. – М. – 291 с.

Иессен А.К.

1953 К вопросу о памятниках VII–VIII вв. до н.э. на юге Европейской части СССР // СА. – Т. XVIII. – С. 74.

Крушельницька Л.

1965 Могильник Висоцької культури в Золочеві // Археологія. – К. – Т. XIX. – С. 129.

Крушельницька Л., Бандрівський М., Захар'єв В.

1997 Нова пам'ятка непоротівської групи на Середньому Дністрі // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень VII Міжнародного “круглого столу”. – Львів. – С. 107–109.

Лесков А., Эрлих В.

1999 Могильник Фарс/Клады. Памятник перехода от эпохи поздней бронзы к раннему железному веку на Северо-Западном Кавказе. – Москва. – 163 с.

Bader T.

1977 Bronzedepotfunde Kreismuseum Satu Mare // Inventaria Archeologica. – Rusu. – 70 p.

Gallus S., Horvath T.

1939 Un peuple cavalier prescythique en Hongrie. – Budapest.

Georgiev V.I.

1966 Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee. Incunabula graeca. – Roma. – Т. 9.

Kaus M.

1984 Das Gräberfeld der jüngeren Urnenfelderzeit von Stillfried an der March. Ergebnisse der Ausgrabungen 1975–1977 // Forschungen in Stillfried. – Wien. – Bd. 6.

Metzner-Nebelsick K.

1994 Die fruheisenzeitliche Tensenentwicklung zwischen Kaukasus und Mitteleuropa // Regensburger Beiträge zur prahistorischen Archäologie. – Bonn. – Bd. I. – S. 383–447.

2002 Der “Thrako-Kimmerische” Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien. – Rachen-Westf. – Т. 1. – 542 s.

Suliminski T.

1931 Kultura wysocka. – Kraków. – 202 s.

**Mykola BANDRIVS'KYI,
Mykhailo BILYK,
Roman ZUBYK**

HORSE TACK FROM THE HOARD IN BIRKY VELYKI AS AN INDICATOR
OF POST-VYSOTSKA CULTURE'S HORIZON ON TERNOPIL PLATEAU

Materials from newly discovered burial complex of Vysotska culture in Birky Velyki (12 km to the east from Ternopil), where seven burials were found: five of them – inhumations and two – cremations are published at this article for the first time. In the peripheral area of burial complex

accumulation of parts of horse tack was discovered – bronze bit, a pair of cheek-pieces and five falars, and there are no bones or fragments of ceramic ware, or some other artifacts were found. Bit from Birky Velyki is the second (after bit from Sokilets, Khmelnytskyi region) finding of bi-partial one-ringed bit with suspensions. The closest analogies for the bit from Birky Velyki are bits with suspensions from Shtilfrid (Austria), Dunakemled and Fyugod (Hungary). Instead, cheek-pieces similar to ones from Birky Velyki, is the first find of such type in Ukraine, because they represent local adaptation to their pre-Caucasian sample (like the cheek-pieces from burial № 2 and burial № 9 of burial complex Fars/Klady, phase I by V. Erlikh (Лесков, Эрлих, 1999, рис. 7; Metzner-Nebelsick, 2002, – Teil. 1. – S. 244, Abb. 117, 5–6). Cheek-pieces with strengthened blade (Вальчак, 2009), which are similar to cheek-piece from Birky Velyki is also known from the pre-Caucasus region. In general, details of horse tack from Birky Velyki can be dated back to the end of IX – first quarter of VIII century B. C. and referred to post-Vysotska culture's horizon of sites of this region of Ternopil plateau. Such finds as the set of parts of horse tack from Birky Velyki witnessed possibility of presence on former territory of Vysotska culture of new population, which was the bearer of a completely different traditions and which had well-established trade and exchange contacts (with their tribesmen-?) from other side of Carpathians.